LƏNKƏRAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

E L M İ   X Ə B Ə R L Ə R

HUMANİTAR ELMLƏR

№ 2, 2024

©Lənkəran Dövlət Universiteti, 2024
ISSN 2617-8036 (print)
ISSN 2960-1967 (online)

R E D A K S İ Y A H E Y Ə T İ

1. **Rzayev Fikrət *(BAŞ REDAKTOR)***
   Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan
2. **Əliyev Ayəddin *(APARICI REDAKTOR)***
   Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
3. **Ağazadə Yədulla**
   Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
4. **Əhməd Vüqar**
   AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
5. **Əlizadə Hikmət**
   Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
6. **Əliyev Bəxtiyar**
   Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
7. **İskəndərov Anar**
   Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
8. **Kafkasiyalı Ali**
   Atatürk Universiteti, Erzurum, Türkiyə
9. **Kazımov Kamran**
   Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
10. **Qasımlı Musa**
    AMEA-nın Qafqazşünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
11. **Qorobets Lyudumilla**
    Armavir Dövlət Pedaqoji Universiteti, Armavir, Rusiya
12. **Qasımlı Məhərrəm**
    AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
13. **Quliyev Akif**
    AMEA-nın Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
14. **Mahmudova Ceyran**
    Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
15. **Məmmədov Arif**
    Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
16. **Nikitenko Zinaida**
    Moskva Dövlət Pedaqoji Universiteti, Moskva, Rusiya
17. **Orucov Vidadi**
    Bakı Dövlət Sosial-İqtisadi Kolleci, Bakı, Azərbaycan
18. **Səbzəliyev Sifariz**
    Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan
19. **Tahirov İlham**
    AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
20. **Tahirli Abid**
    AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

E D I T O R I A L B O A R D

1. **Rzayev Fikret (EDITOR IN-CHIEF)**
   Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan
2. **Aliyev Ayeddin (MANAGING EDITOR)**
   Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
3. **Agazade Yadulla**
   Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
4. **Ahmed Vugar**
   ANAS Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Baku, Azerbaijan
5. **Alizade Hikmet**
   Baku State University, Baku, Azerbaijan
6. **Aliyev Bakhtiyar**
   Baku State University, Baku, Azerbaijan
7. **Iskandarov Anar**
   Baku State University, Baku, Azerbaijan
8. **Kafkasiyali Ali**
   Ataturk University, Erzurum, Turkey
9. **Kazimov Kamran**
   Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
10. **Gasimli Musa**
    ANAS Institute of Caucasus Studies, Baku, Azerbaijan
11. **Gorobets Lyudumila**
    Armavir State Pedagogical University, Armavir, Russia
12. **Gasimli Maharram**
    ANAS Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Baku, Azerbaijan
13. **Guliyev Akif**
    Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan
14. **Mahmudova Jeyran**
    Azerbaijan State University of Culture and Arts, Baku, Azerbaijan
15. **Mammadov Arif**
    Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
16. **Nikitenko Zinaida**
    Moscow State Pedagogical Universityi, Moscow, Russia
17. **Orudjov Vidadi**
    Baku State Socio-Economical College, Baku, Azerbaijan
18. **Sabzaliyev Sifariz**
    Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan
19. **Tahirov Ilham**
    ANAS Institute of Linguistics named after Nasimi, Baku, Azerbaijan
20. **Tahirli Abid**
    ANAS Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Baku, Azerbaijan

M Ü N D Ə R İ C A T

1. **Aynur Fərəcova**
Nuh peyğəmbər obrazının "İlk əcdad – mədəni qəhrəman" kimi teoqonik semantikası.. 5

2. **Esmira İsmayılova**
Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poemasında milli mənəvi dəyərlərin təbliği və milli yaddaşa çağırış motivləri.. 13

3. **Rakif Ibadov**
Heydar Aliyev and the development of Azerbaijan economy (in the example of construction and improvement works).. 21

NUH PEYĞƏMBƏR OBRAZININ "İLK ƏCDAD – MƏDƏNİ QƏHRƏMAN" KİMİ TEOQONİK SEMANTİKASI

Aynur Fərəcova
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
e-mail: karimovaaynur@gmail.com
DOİ: 10.30546/2960-1967.2024.2.10

Xülasə. Nuh peyğəmbər obrazı həm səmavi dinlərdə (vəhy dinlərində), həm səmavi olmayan dinlərdə, həm də dünya xalqlarının folklor və mifologiyasında ən geniş yayılmış obrazlardan biridir. Nuhun dini-mifoloji obrazında üç detal xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: 1. Nuhun Allahın elçisi (peyğəmbəri) olması; 2. Onun canlıların nəslini dünya daşqınından xilas etməsi; 3. Daşqından sonra yeni insan nəslinin əsasını qoyması.
Vəhy dinlərinin obrazı olan Nuh peyğəmbər folklorlaşarkən epik-mifoloji xarakterli transformasiyalara uğramış və bu da öz növbəsində onunla bağlı yeni mətnlərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Bu prosesdə diqqət çəkən ən mühüm məsələ isə Nuh obrazının mifoloji-teoqonik cizgilər qazanmasıdır. Folklor mətnləri Nuhun bir ilk əcdad, mədəni qəhrəman kimi yaradıcı funksiyasını ortaya qoyur. O, yerlərə ad verib, onları məskunlaşan yeni yerlərə çevirməklə bu yerləri mədəni Vəhy dinlərindəki Nuh peyğəmbər obrazı folklorlaşarkən ilk əcdad – mədəni qəhrəman arxetipinin cizgilərini qazanaraq teoqonik obrazlar sisteminə daxil olmuşdur.
Açar sözlər: teoqoniya, teo-kosmoqoniya, teoqonik obrazlar, Nuh, ilk əcdad, mədəni qəhrəman, xilaskar, demurq

Giriş

Azərbaycan folkloru vəhy dinləri (səmavi dinlər) ilə bağlı teoqonik obrazlarla zəngindir. Uca Allah yer üzünə öz peyğəmbərləri (Musa Kəlimullah, İsa Ruhullah və Məhəmməd salavatullah) vasitəsilə "Tövrat", "İncil" və "Quran" kimi kitablar yollamışdır. Bu kitablarda da öz növbəsində müxtəlif peyğəmbərlərə aid qissələr (hekayətlər) vardır. Həmin qissələr əsrlərdən bəri xalq arasında yayılaraq folklorlaşmış, mifikləşməyə, epikləşməyə məruz qalmışdır. Bu cəhətdən, Azərbaycan folklorunda Adəm, Nuh, Süleyman, Musa, İbrahim, Yaqub, İsa, Cərcis və s. kimi peyğəmbərlər haqqında çoxlu əfsanələrə rast gəlmək mümkündür. Peyğəmbərlər Allah tərəfindən kitab verilənlər və verilməyənlər olaraq iki qrupa ayrılırlar. Kitab və şəriət verilənlər rəsullar, verilməyənlər nəbilər adlanırlar. Adəm, Nuh, İbrahim, Musa, İsa və Məhəmməd peyğəmbərlər rəsullardır. Lakin bütün peyğəmbərlər kitab alıb-almamaqlarından asılı olmayaraq, Uca Allahın yer üzündəki elçiləri idilər. Yəni onlar bilavasitə Allah/Tanrı ilə bağlı idilər. Bu cəhətdən, folklorda Allahla hər hansı şəkildə rabitəsi olan peyğəmbər və digər övliya obrazlarını teoqonik obrazlar hesab etmək olar. Lakin məsələ mifik-teoqonik obrazlarla bağlı olduğu kimi o qədər də sadə deyildir. Belə ki, vəhy dini peyğəmbərlərini birbaşa teoqonik obraz hesab etmək olmaz. Burada ən əsas məqam vəhy dinlərindəki peyğəmbər obrazları ilə onların folklora transformasiya olunmuş obrazlarının bir-birindən fərqləndirilməsi ilə bağlıdır.

Tədqiqat

Nuh peyğəmbər obrazı həm səmavi dinlərdə (vəhy dinlərində), həm səmavi olmayan dinlərdə, həm də dünya xalqlarının folklor və mifologiyasında ən geniş yayılmış obrazlardan biridir. S.S.Averintsev bu obraz haqqındakı oçerkində göstərir ki, Nuh – yəhudilik və xristianlıq rəvayətlərində dünya daşqını haqqındakı hekayətlərin qəhrəmanı, daşqından xilas olmuş mömin və xilas olmaq üçün gəmini tikən, heyvanlar və quşlar dünyasının xilaskarı, öz oğlanlarının nümunəsində daşqın sonrası insan nəslinin ilk əcdadıdır [20, s.224].

Nuhun bu dini-mifoloji obrazında üç detal xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

1. Nuhun Allahın elçisi (peyğəmbəri) olması;
2. Onun canlıların nəslini dünya daşqınından xilas etməsi;
3. Daşqından sonra yeni insan nəslinin əsasını qoyması.

“Quran”da Nuh peyğəmbər haqqında geniş nəql olunur. “Hud” surəsində (25-49-cu ayələr), “Nuh” surəsində dünyanı su basmasından danışılır. “Hud” surəsində deyilir ki, Allah tövhid (təktanrılıq) dinini yaymaq üçün Nuhu öz xalqına peyğəmbər seçir. Ancaq Nuha qulaq asan az olur. Adamların çoxu Nuhu yalançı hesab edirlər. O da insanlara Allahın bəlasının olacağı haqqında xəbər verir:

36. Nuha belə vəhy olundu: «Əvvəlcə iman gətirənlərdən başqa, tayfandan daha heç kəs iman gətirməyəcək. Onların etdikləri əməllərə görə kədərlənmə!

37. Nəzarətimiz altında və vəhyimiz üzrə (sənə öyrədəcəyimiz kimi) gəmini düzəlt, zülm edənlər barədə mənə müraciət etmə. Çünki onlar suda boğulacaqlar” [17, s.190].

Nuh hər bir canlıdan bir cüt (bir erkək, bir dişi) seçib onları və iman gətirən insanları öz tikdiyi gəmiyə mindirir. Nuhun oğlu Kənan iman gətirmir və bir dağın başına çıxır. Nuha inanmayanların hamısı boğulub ölürlər. Sonra su çəkilir, gəmi Cudi dağında dayanır. İnsanların və heyvanların yeni nəsli gəmidəki canlılarla təzədən davam edir [17, s.190].

Dünya daşqını haqqında “Oğuznamə” dastanında da bəhs olunur. Fəzlullah Rəşidəddin “Oğuznamə”sində (XIV əsr) Oğuz xalqının şəcərə tarixi öz başlanğıcını Nuh peyğəmbərdən götürür. Həmin şəcərədə Yafət, Dib Yavku xan və Qara xandan sonra Oğuz xan gəlir [21, s.25]. Əbülqazinin “Oğuznamə”sindəki şəcərədə birinci yerdə Adəm peyğəmbər, 10-cu yerdə Nuh peyğəmbər, 12-ci yerdə Türk, 19-cu yerdə Oğuz xan durur [13, s.47-51].

S.Rzasoy yazır ki, “bu xronikalarda azərbaycanlıların ulu babaları olan Türk və Oğuz xan birbaşa Nuh peyğəmbərə bağlanır. Bu yanaşma Nuh peyğəmbərin oğuz-türk mifoloji-epik ənənəsinin üzvi struktur elementinə çevrilməsinin əsasında durur” [19, s.4].

Qeyd edək ki, müəllifin bu fikri vəhy dinləri ilə bağlı dini obrazların, o cümlədən Nuh peyğəmbər obrazının teoqonik-mifoloji ənənəyə necə daxil olmasını da izah edir. Göründüyü kimi, XIV əsr tarixçisi Fəzlullah Rəşidəddin və XVII əsr tarixçisi Əbülqazi Bahadır xanın Oğuz nəsil şəcərəsi vəhy dinlərindəki nəsil şəcərəsi ilə birləşdirilmişdir. Oğuz xanın şəcərəsi Tanrıdan başlanan teoqonik şəcərədir. Həmin şəcərənin dini mənşəli Nuh peyğəmbər şəcərəsi ilə birləşdirilməsi vəhy dinindəki peyğəmbərlərin folklor ənənəsindəki teoqonik-mifoloji

şəcərəyə daxil edilməsini göstərir. Yəni dini Nuh obrazı folklora transformasiya olunaraq teoqonik obrazlar sisteminə daxil edilmişdir.

Nuh peyğəmbər haqqındakı Azərbaycan əfsanələri "Quran"la çox səsləşir. Lakin onların arasında fərqlər də vardır. Aynur Babək bu haqda göstərir ki, Nuhun tufanı haqqında məlumat "Quran"da və ondan əvvəlki müqəddəs kitablarda da var. Lakin maraqlı olan budur ki, "dini kitablarda Nuhun tufanındakı sel-su yaradıcı ünsür, yaradıcı stixiya kimi göstərilmir. Ancaq xalq arasında Nuhun tufanı haqqındakı əfsanələrdə su yaradılışla bağlıdır" [10, s.55].

Müəllif bu fikri ilə mühüm bir məsələyə işarə etmişdir. Suyun canlı varlıq kimi yaradıcı funksiyası mifoloji ənənə ilə bağlıdır. Dini mətnlərdəki Nuh obrazı folklorlaşarkən mifik ənənələrlə qaynayıb-qarışmış və bu da onun teoqonik-mifoloji şəcərəyə daxil olmasını təmin etmişdir.

"Nuh tufanı" qissəsini mifoloji yaddaşdan "Quran" və Tövrat" qissələrinə qədər kontekstdə nəzərdən keçirən F.Bayat göstərir ki, Azərbaycan folklorunda geniş yayılan Nuh tufanı Kitabi-Müqəddəsdə və özəlliklə də Quran-i Kərimdə eyni adlı qissənin zamanla sadəcə folklorlaşması ilə məhdudlaşmayıb, həm də "müqəddəs kitaba uyğun gəlməyən yeni motivli əfsanələrin və nağılların yaranmasına səbəb olmuşdur" [11, s.95].

Müəllifin bu fikri aydın şəkildə göstərir ki, vəhy dinlərinin obrazı olan Nuh peyğəmbər folklorlaşarkən epik-mifoloji xarakterli transformasiyalara uğramış və bu da öz növbəsində onunla bağlı yeni mətnlərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Bu prosesdə diqqət çəkən ən mühüm məsələ isə Nuh obrazının mifoloji-teoqonik cizgilər qazanmasıdır.

Azərbaycanda Nuh peyğəmbərlə bağlı əfsanələrin geniş yayıldığını artıq qeyd etdik. Bu əfsanələr Naxçıvan bölgəsində daha çox rast gəlinir. Naxçıvan xalq yaradıcılığında Nuhun adı məşhurdur. Bu regionun bir çox toponimləri, xüsusilə dağ adları və s. Nuhun adı ilə bağlıdır. Naxçıvandakı Nuh əfsanələrində Naxçıvan torpağı, eli, bölgəsinin yaradılışı, ümumiyyətlə, Nuhun adı ilə əlaqəlidir. O dərəcədə ki, hətta Məhərrəm Cəfərli Naxçıvan folklorunun özünü "Nuhdan və mifdən başlanan Naxçıvan folkloru" adlandırmışdır [12, s.7].

S.Rzasoy Nuhla haqqındakı bağlı Azərbaycan əfsanə mətnlərinin süjet xəttində aşağıdakı motivlərin olduğunu göstərir:

1) Daşqın haqqında xəbər;
2) Gəmininin düzəldilməsi;
3) Qarının yaddan çıxması;
4) Cəmidəki macəralar;
5) Torpaq axtarışı;
6) Nuhun ad verdiyi Naxçıvan dağları;
7) Yeni həyatın başlanğıcı [19, s.21-36].

Azərbaycan epik mətnlərindəki Nuh obrazının iki əlamətdar cəhət vardır:

Birincisi, Nuh bütün folklor mətnlərində Allahın peyğəmbəri hesab olunur;

İkincisi, həmin mətnlərdə Nuh Allahın peyğəmbəri olmaqla bərabər, artıq əski mif qəhrəmanına çevrilmişdir. O, bir peyğəmbərdən çox mifik düşüncədəki "ilk əcdad – mədəni qəhrəman" kimi hərəkət edir. Bu da onun bir peyğəmbər kimi epik-mifoloji əcdad, hami-xilaskar, Tanrıoğlu obrazına transformasiya olunduğunu göstərir. Başqa sözlə, dini obraz artıq mifoloji-teoqonik obraza çevrilmişdir.

Nuh haqqındakı əfsanələrin süjeti mifoloji mətnlərdəki "kosmos-xaos-kosmos" yaradılış sxemini əks etdirir:

Kosmosdan xaosa keçid – dünyanın məhvi;

Xaosdan kosmosa keçid – dünyanın yenidən yaradılmasıdır.

Mifologiya elmində dünyanın yaranması – "kosmoqoniya", onun məhv olması – "esxatologiya" terminləri ilə işarə olunur.

Qeyd edək ki, kosmoqoniya və esxatologiya bir-biri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Çünki yaradılış zəncirvari prosesdir: kosmos və xaos, yəni yaranış və məhv olma, doğum və ölüm daim bir-birini əvəz edir. Bunu biz Nuh haqqındakı əfsanələrdə də müşahidə edirik. Bu əfsanələrin hamısı (köhnə) dünyanın sel-su, tufan, daşın vasitəsilə məhvi və yeni dünyanın yaranmasından bəhs edir. Həmin əfsanələrdə Nuh artıq teoqonik obraz kimi çıxış edir. Mətnlərdə deyilir:

"Deyilənə görə, Nuh Nəbi bilirmiş ki, tufan baş verəcək, dünyanın üzünü su alacaq. Odur ki, böyük bir gəmi düzəltmək qərarına gəldi" [1, s.66; 2, s.63].

"Belə söyləyirlər ki, bir gün Nuh peyğəmbərə xəbər gəlir ki, yer üzünü su basacaq" [7, s.56].

Bu mətnlərdə diqqət çəkən mühüm məqam yer üzünü suyun basacağı haqqındakı xəbərin Nuha məhz dini kitablarda olduğu kimi deyil, mifoloji xəbər formasında çatmasıdır. "Quran"da Nuh peyğəmbər imana gəlməyən xalqa onların cəzalanacağı haqqında xəbər verir. Bu mətnlərdə isə Allah haqqında heç nə deyilmir. Yəni dini informasiya tam şəkildə mifoloji informasiyaya transformasiya olunmuşdur. Nuh burada Allahın peyğəmbərindən daha çox Tanrı şəcərəsinə aid olan mifik əcdad kimi çıxış edir. Bunu Naxçıvandan toplanmış mətnlərdəki Ac pəhləvan obrazı da sübut edir.

Mətndə deyilir ki, gəmini düzəltmək üçün ağac lazım idi. Meşədəki ağaclar isə çox hündür idi. Meşədə Ac adlı bir pəhlivan yaşayırdı. Çox güclü idi. Hər dəfəsində bir öküzü yeyirdi. Nuh Ac pəhləvana doyunca yemək vermək müqabilində onu meşədən ağac qırmağa razı salır [1, s.66].

Nuh və Ac pəhlivanın əhvalatı dini kitablarda yoxdur və məzmunu baxımdan ilk əcdadın qəhrəmanlıqlarını yada salır. Miflərdə ilk insan həmişə özünün ən güclü rəqibinə qalib gəlməklə məşhur qəhrəmana çevrilir. Nuhun da Ac pəhlivanı özünə tabe etməsi həmin miflərin süjet sxemini yada salır. Yəni əfsanələrdəki Nuh daha çox mifik ilk əcdada bənzəyir. İlk əcdad isə, bir qayda olaraq, Tanrının oğlu hesab olunur.

Əlbəttə, Nih haqqındakı əfsanələrin kökü dini kitablara, xüsusilə "Quran"a bağlandığı üçün bu obraz, təbii ki, özünün dini cizgilərindən tam məhrum ola bilməzdi. Ona görə də, başqa əfsanə mətnlərdə tufan-daşqının beş verməsinin səbəbləri "Quran"da olduğu kimi izah olunur.

Mətnlərdə deyilir ki, Nuh xeyirxah, yolgöstərən adam imiş. Kim yolundan azırmış, onlara doğru yol göstərirmiş. O, insanları pis yoldan çəkindirmək üçün daim onları daşqınla xəbərdar edirmiş: "Vaxd gələndə bu yer üzünü su alajax" [9, s.48].

"Allah gördü ki, insannar azışıfdı… Allah-tala Nuh peyğəmbərə didi ki, gəmi düzəltməh lazımdı" [9, s.49].

"Allah-tala Nuha tapşırır ki, yer üzünü su alacaq, sən get gəmi bağla" [14, s.38].

Ancaq maraqlıdır ki, bu mətnlərdə Allahının insanlara qəzəblənməsinin dini kitablarda olmayan bir səbəbi də vardır. Onlar Nuhun gəmisini tualetə çevirib murdarlıq edirlər. Allah da onların bədəninə yara yollayır. Və məlum olur ki, onların öz nəcasəti həmin yaraların dərmanıdır. İnsanların gəmidə nəcasət qoymur, hamısını təmizləyib özlərinə sürtürlər [9, s.48-49; 16, s.34].

Beləliklə, aydın olur ki, Nuh haqqındakı Azərbaycan folklor mətnlərində Allahın peyğəmbəri olan Nuh Oğuz tanrıçılığının teoqonik-mifoloji görüşləri ilə qaynayıb-qarışaraq Azərbaycan teoqonik obrazlar sisteminə daxil olmuşdur.

Azərbaycan folklorundakı Nuh peyğəmbər obrazında çox asanlıqda mifik "ilk əcdad – mədəni qəhrəman" arxetipini görmək olur.

Nuh haqqındakı Azərbaycan folklor mətnlərində onun peyğəmbərdən daha çox mifik ilk əcdad, mədəni qəhrəman kimi çıxış etməsi bu obrazın oğuzların tanrıçılıq inancının teoqonik təsəvvürləri ilə qaynayıb-qarışdığını göstərir. Çünki ilk əcdad bilavasitə "tanrı oğlu" arxetipi ilə bağlıdır.

Folklor mətnlərində Nuh həm ilk əcdad, həm də mədəni qəhrəman funksiyalarını yerinə yetirir. İstər gəmidə baş verən hadisələr, istərsə də tufandan sonra baş verənlərin hamısı dünyanın və onu təşkil edən elementlərin yenidən yaradılmasını əhatə edir. Məsələn, mətnlərin birində qaranquş arının dilini dişlədiyi üçün o – "pəltək", ilanın dilini dişlədiyi üçün o – "haça dil", ilan qaranquşun quyruğunu tutmaq istəyərkən quşun quyruğu – "haça quyruq" olur [5, s. 200-201]. Yaxud digər bir əfsanədə Ağ quzğun Nuhun tapşırığını yerinə yetirmədiyi üçün ona irad tutan qaranquşun dilini dişləyib qoparır [8, s.34-35].

Başqa bir mətndə deyilir ki, üç usta qızlarını onlara verməyin müqabilində Nuh üçün gəmi tikirlər. Nuhun isə cəmi bir qızı var idi. Vaxt tamam olanda Nuhun eşşəyi və iti də qıza çevrilib ustalara ərə gedirlər. Əfsanəyə görə, eşşək xasiyyətli və it xasiyyətli qızlar Nuhun eşşəyi və itindən törəyənlərdir [6, s.3].

Bir əfsanədə Nuh gəmidəki ilan narahatlıq yaratdığı üçün onu sürünən heyvana, toyuq da nahaq danışan olduğu üçün onu uça bilməyən heyvana çevirir [2, s.49].

Masallı bölgəsindən toplanmış əfsanədə müxtəlif dillərin yaranmasından bəhs olunur. Gəmidəki insanlar natəmizlik edib gəmini nəcasətlə murdarlayırlar. Allah onların bədəninə

yara salır. İnsanların nəcasəti həmin yaraya dərman olur. Adamlar sağalmaq üçün təcili gəmini tərtəmiz edirlər. Lakin insanlar gəmidən yerə düşəndən sonra bir-birinin dillərini başa düşmürlər və beləliklə, müxtəlif dillərdə danışan yetmiş iki millət yaranır [18, s.76-77].

Bir mətndə hətta Kərbəla hadisələrinin baş verəcəyi, İmam Hüseynin şəhid olacağı Nuha xəbər verilir [4, s.50].

Naxçıvandan toplanmış əfsanələrdə yer-yurdların, dağların yaranması Nuhla əlaqələndirilir. Mətnlərdən birində deyilir ki, Nuhun gəmisi Naxçıvan olan yerə gəlir. "Nuhun çıxdığı yerə indi Naxçıvan deyillər. Oranın adı vaxtiynən Nuh çıxan yer oluf" [15, s.49]. Naxçıvan əfsanələrinə görə, Nuhdaban adı ona görə yaranıb ki, Nuh gəmidən düşən yerə ilk dəfə onun dabanı dəyib [2, s.71]. Bu əfsanələrdə Kəmki və Bəlkə dağlarının adlarının yaranması da Nuhla əlaqələndirilir:

"Nuhun gəmisi keçdiyi yerdən xeyli aralıda yenə də çətinniyə düşür. Nuh deyir:

– Bu dağ o dağdan kəm deyil.

Dağın adı "Kəmki" olur" [3, s.36].

"Nuh gəmisi ilə dağların arasınnan keçəndə gəlib dəyillər bu dağa. Nuh qayıdın deyir:

– Bəlkə, dağdır.

O günnən bu dağın da adı "Bəlki dağı" olur". Bu dağ Ordubad rayonundadır [3, s.36].

Nəticə

Verilmiş mətnlər Nuhun bir ilk əcdad, mədəni qəhrəman kimi yaradıcı funksiyasını ortaya qoyur. O, yelərə ad verib, onları məskunlaşan yeni yerlərə çevirməklə bu yerləri mədəni qəhrəman kimi yenidən yaratmış olur. O cümlədən Nuhun gəmisində heyvanların müxtəlif səbəblərdən yeni formaya düşmələri, müxtəlif millətlərin, dillərin yaranması da Nuhun ilk əcdad kimi yaradıcı funksiyasını ortaya qoyur. Mifologiyada ilk əcdad – mədəni qəhrəman bütün bunları Tanrı oğlu olduğu, yəni Tanrının teoqonik şəcərəsinə daxil edildiyi üçün həyata keçirə bilir. Bu da onu göstərir ki, vəhy dinlərindəki Nuh peyğəmbər obrazı folklorlaşarkən ilk əcdad – mədəni qəhrəman arxetipinin cizgilərini qazanaraq teoqonik obrazlar sisteminə daxil olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Abbaslı, İ. (2000). Azərbaycan folkloru antologiyası V kitab. Qarabağ folkloru / Bakı, Səda, 413 s.
2. Babək, A. (2011). Azərbaycan folklorunda su ilə bağlı inamlar. Bakı, Nurlan, 212 s.
3. Bayat, F. (2013). Masallı folkloru örnəkləri I kitab / Bakı, Elm və təhsil, 418 s.
4. Bayat, F. (2021). Qissədən əfsanəyə, yazıdan sözə. Folklorlaşan ulul-əzm peyğəmbərlər (Dini folklor – I). Bakı, Elm və təhsil, 230 s.
5. Bünyadov Z.M., Məmmədəliyev V.M. (2004). Qurani-Kərim Bakı, Çıraq, 680 s.
6. Cəfərli, M. Babayev, R. (2010) AFA-N-I. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru [3 cilddə], Naxçıvan, Əcəmi, I cild, 511 s.

7. Cəfərli, M. Babayev, R. (2012). AFA-N-III. Azərbaycan folkloru antologiyası Naxçıvan folkloru [3 cilddə] / Naxçıvan, Əcəmi, III cild, 560 s.
8. Cəfərli, M. Səfərov, Y. Babayev, R. (2010). AFA-N-II. Azərbaycan folkloru antologiyası Naxçıvan folkloru [3 cilddə] / Naxçıvan, Əcəmi, II cild, 496 s.
9. Caferli, M. (2007). Folklor ve Etnik-Milli Şuur / (Türkiye Türkcesine Tercime Eden A.Altaylı). Ankara, Kültür Ajansı Yayınları, 128 s.
10. Fərzəliyev, T. Qasımlı, M. (1994). Azərbaycan folkloru antologiyası I cild. Naxçıvan folkloru / Bakı, Sabah, 388 s.
11. İsmayıl, M. (2005). Xalq yaddaşının izləri Bakı, Elm.
12. İsmayılov, H. Ələkbərli, Ə. (2004). Azərbaycan folkloru antologiyası X cild. İrəvan çuxuru folkloru / Bakı, Səda, 471 s.
13. Qəniyev, S. (2005). Azərbaycan folkloru antologiyası. XI cild. Şirvan folkloru. Bakı, Səda, 442 s.
14. Mirzəyev, H. İsmayılov H, Ələkbərli Ə. (2006). Azərbaycan folkloru antologiyası XV kitab. Dərələyəz folkloru / Bakı, Səda, 483 s.
15. Osmanlı, İ.M, Əbülqazi Bahadır xan. (2002). Şəcərei-Tərakimə (Türkmənlərin soy kitabı). Rus dilindən tərcümə edən, Bakı, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası N-PB, 146 s.
16. Rüstəmzadə, İ. (2006). Azərbaycan folkloru antologiyası XVI kitab. Ağdaş folkloru /. Bakı, Səda, 495 s.
17. Rüstəmzadə, İ. (2012). Qarabağ: folklor da bir tarixdir III kitab. Bakı, Elm və təhsil, 468 s.
18. Rüstəmzadə, İ. Fərhadov, Z. (2012). Qarabağ: folklor da bir tarixdir I kitab. Bakı, Elm və təhsil, 464 s.
19. Rzasoy, S. (2012). Nuh peyğəmbər haqqında Azərbaycan əfsanələri // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, XXXIX kitab. Bakı, Elm və təhsil, s.19-36
20. Аверинцев, С.С. (1980). Очерк «Ной» / Мифы народов мира. В 2-х томах. Том 2. Москва, Советская энциклопедия, с.224-226
21. Рашид ад-Дин, Ф. (1987). Огузнаме. Перевод с персидс., комм., прим. и указатели Р.М.Шукуровой / Ф.Рашид-ад-Дин. Баку, Элм, 127 с.

THEOGONICAL SEMANTICS OF THE CHARACTER OF THE PROPHET NOAH AS "THE FIRST ANCESTOR – A CULTURAL HERO"

Aynur Farajova
Azerbaijan National Academy Of Sciences Folklore İnstitute, Baku, Azerbaijan

The image of Prophet Noah is one of the most widespread images in both heavenly religions (revelatory religions), non-heavenly religions, and folklore and mythology of the peoples of the world. Three details are of particular

importance in the religious-mythological image of Noah: 1. The fact that Noah is God's messenger (prophet); 2. His saving the living generation from the world flood; 3. The establishment of a new human race after the flood. The prophet Noah, who is the image of the revelation religions, underwent epic-mythological transformations during folklore, which in turn led to the emergence of new texts related to him. The most important issue in this process is that the image of Noah acquired mythological and theogonic features. Folklore texts reveal Noah's creative function as a first ancestor, a cultural hero. He gave names to places and turned them into new inhabited places, while the image of the Prophet Noah in cultural Revelation religions became folkloric, gaining the features of the first ancestor - cultural hero archetype and entering the system of theogonic images.
Keywords: theogony, theo-cosmogony, theogonic images, Noah, first ancestor, cultural hero, savior, demurg

ТЕОГОНИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА ОБРАЗА ПРОРОКА НОЯ КАК "ПЕРВОГО ПРЕДКА - КУЛЬТУРНОГО ГЕРОЯ"

Айнур Фараджова
Институт фольклора национальной академии наук Азербайджана, Баку, Азербайджан

Образ Пророка Ноя — один из самых распространенных образов как в небесных религиях (религиях откровения), так и в ненебесных религиях, а также в фольклоре и мифологии народов мира. В религиозно-мифологическом образе Ноя особое значение имеют три детали: 1. Тот факт, что Ной является посланником Бога (пророком); 2. Его спасение живого поколения от всемирного потопа; 3. Создание новой человеческой расы после потопа.
Пророк Ной, являющийся образом религий откровения, в ходе фольклора претерпел эпико-мифологические трансформации, что, в свою очередь, привело к появлению новых текстов, связанных с ним. Важнейшим моментом в этом процессе является то, что образ Ноя приобрел мифологические и теогонические черты. Фольклорные тексты раскрывают творческую функцию Ноя как первопредка, культурного героя. Он дал названия местам и превратил их в новые населенные места, а образ Пророка Ноя в культурных религиях Откровения стал фольклорным, приобретя черты первопредка - архетипа культурного героя и войдя в систему теогонических образов.
Ключевые слова: теогония, теокосмогония, теогонические образы, Ной, первопредок, культурный герой, спаситель, демург

Daxil oldu: 14.10.2024 Çap edildi: 27.12.2024

MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYARIN "HEYDƏRBABAYA SALAM" POEMASINDA MİLLİ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN TƏBLİĞİ VƏ MİLLİ YADDAŞA ÇAĞIRIŞ MOTİVLƏRİ

Esmira İsmayılova
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
e-mail: esmira.ans@mail.ru
DOİ: 10.30546/2960-1967.2024.2.12

Xülasə: Məqalə XX əsr Cənubi və Şimali Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından biri, söz mülkünün sultanı adlandırılan Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poemasında milli-mənəvi dəyərlərin təsviri və təbliği, o cümlədən, bütün dövrlərin ən vacib problemi sayılan milli yaddaş məsələsinin qoyuluşuna, poemada bunun necə əks etdirilməsinə həsr olunmuşdur. Araşdırmada bu bəşəri dəyərlər Məhəmmədhüseyn Şəhriyar yaradıcılığının əsas istiqamətlərindən biri kimi təhlil edilir, irəli sürülən müddəalar poemadan gətirilən bəndlərlə qüvvətləndirilir. Tədqiqat işində şairin "Heydərbabaya salam" poeması ilə yanaşı, müasirlərinin, Şəhriyarşünas alimlərin təhlil etdiyimiz mövzu ilə bağlı əsərlərinə də istinad edilmiş, müqayisəli paralellər aparmaqla alınan nəticələrin hazırkı dövrlə əlaqəsi təmin olunmuşdur. Yeri gəldikcə araşdırılan məsələyə tədqiqatçının münasibəti bildirilimişdir. "Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın Heydərbabaya salam" poemasında milli-mənəvi dəyərlərin təbliği və milli yaddaşa çağırış motivləri" məqaləsində müasir dövr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində mövzu ilə bağlı tədqiqatçı alimlərin fikirlərinə geniş yer ayrılmışdır.
"Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poemasında milli-mənəvi dəyərlərin təbliği və milli yaddaşa çağırış motivləri" mövzusunun tədqiqində əsas məqsəd Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın anadilli irsinin bu günümüz üçün də aktuallığını saxladığını bir daha diqqətə çatdırmaq, şairin gələcək nəslə ötürmək istədiyi mesajların vacibliyini göstərmək, poemanın əbədiyaşarlılığının sirlərini müasir kontekstdən tədqiq etməklə hazırkı günümüzdəki bədii-tərbiyəvi əhəmiyyətini əsaslandırmaq, oxucunu bu dəyərli irsdən bəhrələnməyə istiqamətləndirməkdir.
Tədqiqat işində ədəbi nümunələrin təhlili əsasında M. Şəhriyar soy-kökünə, milli-mənəvi dəyərlərə bağlı olan şair kimi dəyərləndirilmiş, milli yaddaş məsələsinin ədəbiyyatda əksi və təbliği vacib amil sayılmışdır.
Açar sözlər: Şəhriyar, "Heydərbabaya salam", milli-mənəvi dəyərlər, milli yaddaş, xəlqilik, müasirlik, bəşərilik

Giriş

Söz mülkünün sultanı, "əvvəli sultani eşq, axırı ustadi-şeir Şəhriyar" adlandırılan, yaradıcılığı zaman-məkan sərhədi tanımayan Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyar (1906-1988) XX əsrin o taylı-bu taylı Azərbaycana, bütün türk dünyasına, bütövlükdə dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi nadir sənətkarlardan sayılır. Şəhriyar poeziyasını yaşarı edən ən əsas cəhətlərdən biri yaradıcılığının xəlqiliyində, sözünün səmimiliyində, sadə həyat həqiqətlərini ustalıqla şeirə gətirməsindədir. Ustad sənətkar keçmiş xatirələr fonunda insana keçmişini xatırlatmaqla dünənlə bu gün arasında əlaqəni milli bağlarla təmin etməyə çalışmış, milli yaddaşın millətin tanıtımında böyük rolunun ədəbiyyatda əksini vacib hesab etmişdir. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın yaradıcılığındakı bu xüsusiyyətləri yüksək dəyərləndirmiş, xəlqiliyi, bəşəriliyi, humanizm prinsiplərini ustalıqla təbliğ etdiyinə görə onu ən çox sevdiyi şair adlandırmış, poetik irsinin bütün zamanlar üçün

əhəmiyyətini xüsusi vurğulamışdır: "Şəhriyar hər şeydən öncə son dərəcə qüdrətli bir şair və şəxsiyyətdir. Şəhriyar ədəbi irsinin bədii və fəlsəfi siqləti onun bəşəri konsepsiyasındadır. Qüdrətli şairin əsərləri bizi bu gün də yazıb-yaratmağa, gələcəyə nikbin gözlə baxmağa, bir sözlə, birləşməyə səsləyir" [3, s.357-358].

Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın yaradıcılığı ilə yaxından tanış olanlar yaxşı bilir ki, şairin poeziyası mövzu, məzmun, forma baxımından olduqca zəngin və rəngarəngdir. "M.Şəhriyar ilk növbədə, ruh şairidir. Şairin anadilli poeziyasına başdan-başa milli ruh, milli ovqat hakimdir. Şairin ana dilində qələmə aldığı "Heydərbabaya salam" poemasını yaradıcı ruhun simfoniyası, bir insanın həyatının, millətin yaddaş xronologiyasının sözlə bədii nəqşi də adlandırmaq olar. Şəhriyarın xatirə pannosunda tünd rəng yoxdur, söz-rəng çalarları sakitləşdirici ovqata köklənib. Uşaqlıq, yeniyetməlik illərinin şirin xatirələri şairin yaddaşından süzüldükcə arınır, illərin xatirə tozu çırpılır, bəyazlaşır" [6].

Mövzu cəhətdən çoxşaxəli, rəngarəng olan Şəhriyar yaradıcılığında niyə məhz bu istiqaməti seçməyimiz təsadüfi deyil. Professor Yaşar Qarayevin təbirincə desək, "Fərariliyin ən bədnam çeşidi-əcdaddan üz çevirməkdir, kökdən, mənşədən, "mən" dən fərar eləməkdir, milli hafizədə, mənəvi yaddaşda (yəni əsəbdə, qanda, kökdə!) "skleroz" olmaqdır. Yaddaşı olmayan ədəbiyyat yalnız yaddaşı olmayan xalqın nəsibidir, siması olmayanın tarixi taleyi, zatı və nəsli, əsli və nəcabəti olmayanın alın yazısıdır. Üfüq, səma, göy daş saxlamadığı kimi, mənəvi və əxlaqi boşluq da yaddaş saxlamır" [1, s.6].

Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın anadilli yaradıcılığını bu aspektdən-milli-mənəvi dəyərlər və milli yaddaş kontekstindən təhlilə cəlb etməklə mövzunu konkret olaraq "Heydərbabaya salam" poeması əsasında araşdırmağa çalışmış, gəldiyimiz qənaətləri nəticə bölümündə qeyd etmişik.

Tədqiqatın mənbəyi və metodları

Tədqiqat işinin obyekti kimi Şəhriyarın anadilli yaradıcılığının şah əsərlərindən olan "Heydərbabaya salam" poemasını seçmişik. İlk əvvəl ona görə ki, "Heydərbabaya salam" poeması Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın anadilli yaradıcılığının ədəbi ictimaiyyətə məlum olan ilk və həm də şah əsəridir. Cənubi Azərbaycanda milli yaddaşın oyadılmasında, milli kimlik məsələsinin və milli şüurun formalaşmasında böyük rol oynayan "Heydərbabaya salam" poeması hələ şairin sağlığında dəfələrlə İran, Azərbaycan, Türkiyə və digər ölkələrdə çap olunmuş, müəllifinə böyük şöhrət və populyarlıq gətirmişdir. Poemada şairin Heydərbaba dağını vətən obrazının simvolu kimi təqdim etməsi, şəxsləndirməsi, uşaqlıq, yeniyetməlik xatirələrini onunla bölüşməsi, millətinin bu günü və sabahı ilə bağlı narahatlıqlarını dərd ortağı kimi paylaşması çox mətləblərdən xəbər verir, həm də forma-məzmun yeniliyi ilə diqqət çəkir. "Heydərbabaya salam" əsərinə yazdığı müqəddimədə Şəhriyar tərəfdaş kimi niyə məhz dağı seçdiyinə belə aydınlıq gətirir: "Dağ göylərə yaxındır. Dağ göylərə yaxın olduğu üçün peyğəmbərlər də Allaha doğru dağlardan yaxınlaşmaq istəyiblər. Dağlar təbiətin ən qabarıq şah

əsəridir. Dağın döşündən, dağların çatlarından göz yaşı kimi çağlayan saf və təmiz sular yaradıcı insanın himməti qədər böyük və təmizdir" [9, s.22].

Tədqiqat üçün əsas mənbə ustad şair Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın anadilli yaradıcılığının şah əsərlərindən sayılan, sənətkara dünya şöhrəti qazandıran, günümüzə qədər yaşarı edən "Heydərbabaya salam" poeması olmuşdur. Həmçinin tədqiqatımızın dolğun və əhatəli olması üçün şəhriyarşünas alimlərin əsərlərindən də yeri gəldikcə istifadə etmiş, onların mövzu ilə bağlı fikirlərinə məqalədə istinadlar vermişik. Qeyd edək ki, Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poemasında milli-mənəvi dəyərlərin təbliği və milli yaddaşa çağırış motivləri" məqaləsi aşağıdakı elmi metodlar əsasında yazılmışdır:

- tədqiqatla əlaqəli fakt və materialların sistemləşdirilməsi metodu;
- toplanmış faktların sintezi və analizi metodu;
-problemə kompleks yanaşma və fərqli baxış bucağından nəzər salmaq;
- abstraktlaşdırma;
-ümumiləşdirmə metodundan istifadə etməklə elmi nəticələrin əldə olunması.

Araşdırmada tarixi-müqayisəli metoddan da istifadə edilmiş, tədqiqatın predmet və obyekti kimi seçilən nümunələr və onlara həsr olunan araşdırmaların meydana çıxdığı şərait nəzərə alınmışdır. İşin mahiyyəti müqayisəli təhlil və tədqiq tələb etdiyi üçün yeri gəldikcə, müqayisəli metoddan da istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işi

M.Şəhriyarı dünyaya tanıdan, ona böyük oxucu sevgisi və populyarlıq qazandıran "Heydərbabaya salam" poeması ilə tanış olanlar yaxşı bilir ki, əsərdə xatirələr fonunda bir millətin özəl, gözəl xüsusiyyətləri bir-bir sadalanır, dünənimizdə olan, bu günümüzdə artıq milli yaddaşdan silinməkdə olan, xatirəyə çevrilən bir çox milli dəyərlər dərin ürək yanğısı, qəlb ağrısı ilə xatırlanır, bir vətəndaşın millətinin sabahı üçün keçirdiyi narahatlıq duyğuları xatirələrin işığında parlaq bədii boyalarla əks olunur. Poemanın ən ali milli dəyərlərimizdən biri olan salamla başlaması, vətən övladına öyüd-nəsihətlə sonlandırılması heç də təsadüfi deyil, şairin milli dəyərlərə böyük diqqət yetirdiyinin sübutudur. "Heydərbabaya salam" deməklə Şəhriyar o taylı, bu taylı Azərbaycanı-bütöv vətəni, millətini salamlayır. Şairin Heydərbaba dağını insan kimi şəxsləndirməsi, böyük Vətən anlamına gətirib dərd ortağı etməsi dediklərimizin təsdiqidir. Ədəbiyyatşünas alim, akademik İsa Həbibbəylinin fikrincə, "Heydərbabaya salam" poeması Vətən haqqında yeni və qüvvətli poetik manifestdir" [4, s.7].

Heydərbaba, ildırımlar çaxanda,
Sellər, sular şaqqıldayıb axanda,
Qızlar ona səf bağlayıb baxanda,
Salam olsun şövkətüzə, elüzə,
Mənim də bir adım gəlsin dilüzə [11, s.229].
Heydərbaba, alçaqların köşk olsun,
Bizdən sonar qalanlara eşq olsun,

Keçmişlərdən gələnblərə məşq olsun,
Övladımız məzhəbini danmasın,
Hər içiboş sözlərə aldanmasın! [11, s.266].

"Heydərbabaya salam" poemasında M. Şəhriyarın təbliğ etmək istədiyi ali qayə budur-milləti millət edən ən vacib amil milli yaddaşıdır, millətin bu amilə sadiqliyidir, verdiyi dəyərdir, bağlantısıdır: "Millət - genetik səviyyədə, yaddaş - ağrı səviyyəsində dərk olunmuş vəhdətdən və bütövlükdən başqa bir şey deyildir. Yalnız yaddaş olan yerdə sabitlik və tamlıq var, nəsillər və əsrlər, ilahi və bəşəri dəyərlər və sərvətlər arasında əlaqə və estafet var. Əslində nəinki təbiət və insan, ekologiya və poeziya da yaddaşdır. Şəhid - ölümü ilə, şair ağrısı ilə yaddaşa qaynayıb qarışır. Və yaddaşın ömrü bir vicdana və haqqa xidmətin qədərindən, bir də qədir-qiymətə, qeyrətə çevrilən anların cəmindən yaranır" [1, s.6].

Qeyd edək ki, Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poemasının birinci hissəsini Azərbaycan türkcəsində yazması, 1954-cü ildə çap etdirməsi ana dilinin qadağan olunduğu Cənubi Azərbaycanda çox böyük rezonans doğurmaqla yanaşı, həm də əsl ədəbi hadisəyə çevrilmişdi. Əsərlərini fars dilində yazan, bu dildə tanınıb şöhrət qazanan ustad bir sənətkarın öz xalqına birdən-birə ana dilində yazdığı "Heydərbabaya salam" çağırışı ilə üz tutması Cənubi Azərbaycanda 21 Azər hərəkatından sonrakı illərdə milli dirçəlişdə və milli kimliyə qayıdışda tarixi dönüş nöqtəsi oldu:

Heydərbaba, Nənəqızın gözləri,
Rəxşəndənin şirin-şirin sözləri,
Türki dedim, oxusunlar özləri,
Bilsinlər ki, adam gedər, ad qalar,
Yaxşı-pisdən ağızda bir dad qalar [11, s.239].

Ədəbiyyatşünas alim Gövhər Baxşəliyeva "Milli ruhun təntənəsi" məqaləsində şairin yaradıcılığında milli-mənəvi dəyərlərin təbliğini yüksək dəyərləndirərək yazırdı: "Şəhriyar poeziyası-bütövlükdə milli azərbaycanlı ruhunun təntənəsidir. Şəhriyarın füsunkar şeir aləmi, sehrli poetik dünyası büsbütün millidir, ruhumuzu oxşayır, oxucuya müqəddəs insani duyğuları, ülviyyəti aşılayır, ədalətə və azadlığa çağırır, məhəbbət və mərhəmət öyrədir" [2, s. 4].

Heydərbaba, dağın, daşın sərəsi,
Kəklik oxur, dalısında fərəsi,
Quzuların ağı, bozu, qərəsi,
Bir gedəydim dağ-dərələr uzunu,
Oxuyaydım: "Çoban, qaytar quzunu" [11, s.232].

İranda millətçilk siyasətinin yürüdüldüyü, azərbaycanlıların sıxışdırıldığı və dilinin yasaq edildiyi, adət-ənənələrinə xor baxıldığı bir dövrdə M. Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poemasını qələmə alması böyük hadisə idi. Bu əsər təkcə ədəbi aləmdə deyil, bütün ölkədə, türk dünyasında böyük əks-səda doğurdu, gələcəyə, sabaha inamını itirən millətə sanki güc-

qüvvət, qol-qanad verdi, azadlıq ruhunu oyatdı, sabaha olan ümidlərini közərtdi. Şərqşünas alim Əkrəm Rəhimli (Bije) poemanın bu xüsusiyyətlərini yüksək dəyərləndirərək yazırdı: "Ədəbiyyatımızın çox dəyərli incisi sayılan "Heydərbabaya salam" mənzuməsi əslində millətə çağırış, onu öz milli kimliyinə, kökünə qaytarmaq harayı idi" [8, s.39].

Qarı nənə gecə nağıl deyəndə,
Külək qalxıb qap-bacanı döyəndə,
Qurd keçinin Şəngülüsün yeyəndə,
Mən qayıdıb bir də uşaq olaydım,
Bir gül açıb ondan sonra solaydım [11, s.233].

Ustad sənətkarın "Heydərbabaya salam" poemasında qələmə aldığı uşaqlıq illərinin şirin xatirələri qəlbi sərinlədən yaz nəsimini xatırladır, bu xatirələr şairin təsvirində o illərin özü qədər safdır, təmizdir, kövrəkdir, hamıya əziz və doğmadır:

Əmməcanın bal bələsin yeyərdim,
Sondan durub üst donumu geyərdim,
Baxçalarda tiringəni deyərdim,
Ay özümü o əzdirən günlərim,
Ağac minib, at gəzdirən günlərim [11, s.233-234].

Şəhriyarın tərki-dünyalıqdan xilas olmaq, mənəvi dinclik və rahatlıq tapmaq, özünə qayıtmaq üçün pənah apardığı Heydərbaba dağı şair üçün adicə dağ deyil, dünəni-uşaqlığı, gəncliyi, ömrünün acılı-şirinli xatirələri hopmuş bir məbədgahdır, qibləgahdır, sözün böyük mənasında-ana Vətən timsalıdır!

Burda şirin xatirələr yatıblar,
Daşlarıylan başı başa çatıblar,
Aşnalığın daşın bizdən atıblar,
Mən baxanda qavzanıllar, baxıllar,
Bir də yatıb yandırıllar, yaxıllar [10, s.49].

"Heydərbabaya salam" poeması təsvirlərin səmimiliyinə görə ilk sətrindən insanı sehirləyir, huşyar oxucu Şəhriyarın poetik təsvirində həm də məhrəmanə bir doğmalıq hiss edir. Bu elə bir ali hissdir ki, insanı sanki içdən silkələyir, təmizləyir:

Bu damlarda çoxlu cızıq atmışam,
Uşaqların aşıqların udmuşam,
Qurquşunlu saqqa alıb satmışam,
Uşaq necə heç zadınan şad olar,
İndi bizim qəmi tutmur dünyalar [11, s.257].

Şair-ədəbiyyatşünas Məmməd İsmayıl "Heydərbabaya salam" poemasının məziyyətlərini təhlil edərkən bu amilə xüsusi diqqət yetirir: "Azərbaycan türkünün özünə qayıdışının ən böyük nümunələrindən biri də, heç şübhəsiz, Şəhriyarın sənətkarlıq gücündədir. Misralarının alt qatlarına, ta qədimlərdən gələn bir torpaq, ana südü, millət, adət və ənənələrin

qoxusu hopmuşdur. Onlardan dünyaya bir milli birlik ruhu yayılmaqdadır. Bu ruh əski dünyanın keçmişinə bürünmüş yepyeni bir canlanması idi. Bu Tanrıdan enib gələn dağ ruhu-Heydərbaba ruhu idi" [5, s.10].

Akademik İsa Həbibbəyli Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poemasında milli yaddaş amilini qabartmasını, bunu millətin əsas məziyyətlərindən hesab etməsini yüksək qiymətləndirir, əsəri əsəri ana dilimizə qoyulan abidə adlandırırdı: "Məşhur "Heydərbabaya salam" poeması əslində Şəhriyar üçün həm də şeirlə yoğrulmuş möhtəşəm Ana dili abidəsi idi" [4, s.19].

Yaz qabağı gün güneyi döyəndə,
Kənd uşağı qar güllərin sevəndə,
Kürəkçilər dağda kürək züvəndə,
Mənim ruhum elə bilin ordadır,
Kəklik kimi batıb qalıb, qardadır [11, s.239].

Tədqiqatımızın mövzusu olduqca genişdir və bu barədə çox yazmaq olar. Bu dəfəki araşdırmamızı sonlayarkən demək istəyirik ki, Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyar ruhən milli köklərinə bağlı olmuş, bu bağlılığı bütün əsərlərində sevə-sevə tərənnüm və təbliğ etmişdir. Ustad sənətkar ruhunun daima doğulduğu yerlərə bağlı olduğunu, kənd uşağının təbiətə, ətraf aləmə olan saf sevgisinin onu heç zaman tərk etmədiyini, yurd sevgisinin qanına, canına hopduğunu "Heydərbabaya salam" əsərində real, dolğun boyalarla əks etdirə bilmişdir. Professor Elman Quliyevin əsəri Azərbaycan xalqının ensiklopediyası kimi dəyərləndirməsi bunun bariz sübutudur: "Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poeması Azərbaycan xalqının adi məişət tərzindən tutmuş ən ali fəlsəfi düşüncələri fonunda tipik Azərbaycan xarakteri, psixologiyası və milli xüsusiyyətlərinin yüksək bədii tərənnümünü nümayiş etdirən bir əsərdir" [7, s. 87].

Nəticə

Tədqiqatımızın yekunu kimi onu deyə bilərik ki, Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poemasında milli-mənəvi dəyərlərin təbliği və milli yaddaşa çağırış motivləri" məqaləsində ustad sənətkarın vətən, yurd sevgisi, milli mənəvi dəyərlərə bağlılığı məsələsini araşdırmış, gəldiyimiz qənaətləri poemadan gətirilən nümunələrlə əsaslandırmağa çalışmışıq. Tədqiqat zamanı Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poeması haqqında Azərbaycanın tanınmış ədəbiyyatşünas alimlərinin nəzəri fikirlərinə istinad etmiş, əsərlərini araşdırmaya cəlb etmişik.

Qeyd edək ki, "Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın Heydərbabaya salam" poemasında milli-mənəvi dəyərlərin təbliği və milli yaddaşa çağırış motivləri" məqaləsi Şəhriyarın anadilli irsinin öyrənilməsi istiqamətində növbəti elmi-tədqiqat işimiz kimi faydalı sayıla bilər və bu araşdırmadan ali məktəb tələbələri, Şəhriyar poeziyasının araşdırıcıları, pərəstişkarları, oxucular faydalana bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Araz, M. (2004). Seçilmiş əsərləri I cild, “Lider nəşriyyatı”, 224 s.
2. Baxşəliyeva, G. (2011). Milli ruhun təntənəsi “Azərbaycan şərqşünaslığı”, №2 (6) s. 3-6.
3. Əliyev, H. (1996). Qayıdış (1991-1993-cü illər), Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı, 792 s.
4. Həbibbəyli, İ. (1993). Ustad Məhəmmədhüseyn Şəhriyar, Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 136 s.
5. İsmayıl, M. (2016). Məhəmmədhüseyn Şəhriyar şeirinin Azərbaycanın azadlıq mübarizəsindəki yeri. Hece taşları. Aylıq şeir dərgisi. №13, s. 10-13
6. İsmayılova, E. (2024). “Şəhriyar-söz mülkünün sultanı”. “525-ci qəzet”, 17 sentyabr 2024-cü il, s.13.
7. Quliyev, E. (2016). Şəhriyar yaradıcılığı milli-mənəvi dəyərlər kontekstində”, Bakı: “Azərbaycan məktəbi”, №5, s.82-87.
8. Rəhimli, Ə. (2011). Milli oyanışda Şəhriyar poeziyasının rolu, “Azərbaycan şərqşünaslığı”, №2(6) s.39-46.
9. Şəhriyar, M. (1332). Heydərbabaya salam, Təbriz: “Çapxanəyi-Ziba”, s.22
10. Şəhriyar, M. (2005). Seçilmiş əsərləri.Bakı: “AvrasiyaPress”, 480 s.
11. Şəhriyar, M. (2017). Əbədiyyət gülüyəm mən. Bakı: “Elm və təhsil”, 286 s.

PROPAGANDA OF NATIONAL MORAL VALUES AND MOTIVES OF CALLING TO NATIONAL MEMORY IN THE POEM “GREETING TO HEYDARBABA” BY MUHAMMEDHUSEYN SHAHRIYAR

Esmira Ismayilova
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

The article describes the description and propaganda of national and moral values in the poem “Greetings to Heydarbaba” by Seyid Muhammadhuseyn Shahriyar, one of the famous figures of literature of South and North Azerbaijan of the twentieth century, who is called the sultan of the word class, including the issue of national memory, which is considered the most important problem of all times, and how it is reflected in the poem. In the research, these universal values are analyzed as one of the main directions of M. Shahriyar's work, the provisions put forward are supported by the provisions taken from the poem.

Along with the poem “Greetings to Heydarbaba” by the poet, in the research work also mentioned the works of his contemporaries, scholar-poets, related to the analyzed topic, and the results obtained by conducting comparative parallels were provided with a connection with the modern period. If necessary, the attitude of the researcher to the issue under research is reported.

In the article “Propaganda of national-spiritual values and motives of calling to national memory in the poem “Greeting to Heydarbaba” by Muhammadhuseyn Shahriyar, a wide space is devoted to the opinions of research scientists on this topic in modern Azerbaijani literature.

In the research of the topic “Propaganda of national and moral values and motives of calling to national memory in the poem “Greeting to Heydarbaba” by Muhammadahuseyn Shahriyar, the main goal is to once again draw

attention to the fact that the linguistic heritage of M. Shahriyar is relevant to this day, to show the importance of the messages that the poet wants to convey to the future generation, and to show the eternal life of the poem, studying its secrets in a modern context, it should justify its artistic and educational significance in our days, as well as direct the reader to the benefit of this valuable heritage.
Based on the analysis of literary examples in the research work, M. Shahriyar is assessed as a poet connected with his family roots, national and moral values, and the reflection and promotion of the problem of national memory in literature is recognized as an important factor.
Keywords: Shahriyar, “Greeting to Heydarbaba”, national and moral values, national memory, nationality, modernity, humanity

ПРОПАГАНДА НАЦИОНАЛЬНЫХ НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ И МОТИВЫ ПРИЗЫВАНИЯ К НАЦИОНАЛЬНОЙ ПАМЯТИ В ПОЭМЕ «ПРИВЕТСТВИЕ ГЕЙДАРБАБА» МУХАММЕДХУСЕЙНА ШАХРИЯРА

Эсмира Исмаилова
Лянкяранский государственный университет, Лянкяран, Азербайджан

В статье описывается описание и пропаганда национально-нравственных ценностей в поэме «Прветствие Гейдарбабе» Сейида Мухаммадгусейна Шахрияра, одного из известных деятелей литературы Южного и Северного Азербайджана XX века, которого называют султаном слову сословию, в том числе вопросу национальной памяти, которая считается важнейшей проблемой всех времен, и тому, как она отражена в поэме. В исследовании эти общечеловеческие ценности анализируются как одно из основных направлений творчества М. Шахрияра, выдвинутые положения подкрепляются положениями, взятыми из поэмы.
Вместе с поэмой «Приветствие Гейдарбабе» поэта, в исследовательской работе были также упомянуты произведения его современников, ученых-поэтов, относящиеся к анализируемой теме, а результаты, полученные путем проведения сравнительных параллелей, были обеспечены связью с современным периодом. При необходимости сообщается отношение исследователя к исследуемому вопросу.
В статье «Пропаганда национально-духовных ценностей и мотивы призывания к национальной памяти в поэме «Приветствие Гейдарбабе» Мухаммадгусейна Шахрияра широкое место отведено мнениям ученых-исследователей по данной теме в современной азербайджанской литературе.
При исследовании темы «Пропаганда национально-нравственных ценностей и мотивов призывания к национальной памяти в поэме «Прветствие Гейдарбабе» Мухаммадагусейна Шахрияра основная цель – еще раз обратить внимание на то, что языковое наследие М. Шахрияра актуально и по сей день, чтобы показать важность посланий, которые поэт хочет донести до будущего поколения, и показать вечную жизнь поэмы, изучая его тайны в современном контексте, оно должно оправдать его художественное и образовательное значение в наши дни, а также направить читателя на пользу этого ценного наследия.
На основе анализа литературных примеров в исследовательской работе М. Шахрияр оценен как поэт, связанный со своими семейными корнями, национальными и нравственными ценностями, а отражение и пропаганда проблемы национальной памяти в литературе признано важным фактором.
Ключевые слова: Шахрияр, «Приветствие Гейдарбабе», национально-нравственные ценности, национальная память, национальность, современность, человечность

Daxil oldu: 14.10.2024 Çap edildi: 27.12.2024

ELMİ XƏBƏRLƏR | Humanitar elmlər seriyası, 2/2024, səh.21-34

HEYDAR ALIYEV AND THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN ECONOMY (IN THE EXAMPLE OF CONSTRUCTION AND IMPROVEMENT WORKS)

Rakif Ibadov
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
e-mail: ibadov_rakif@ mail.ru
DOI: 10.30546/2960-1967.2024.2.25

Abstract: According to the scientific and theoretical foundation of the dynamic development of Azerbaijan's economy, the progress of the economic and social sectors of our country in the 70s of the 20th century was realized under the leadership and organization of Heydar Aliyev. Looking back at the analysis of the past historical period, it becomes clear that the creation of the foundation of our national economy was based on strategic goals. It is in those years that the investigation and analysis of construction and improvement works, which is one of the main areas of the economy, is relevant today. Addendum to the annotation: the research work, conducted in this regard, is appropriate.
Keywords: integration, gross domestic product, profitability, region, management mechanism, economy dynamics

Actuality of the topic

By analyzing and comparing the historical period of the last century, it is valuable in terms of clarifying the unique specific aspects of Azerbaijan's socio-economic and politicalprogress on the basis of sources and its inclusionin the scientific circulation once again proves the actuality. In the researchon the topic, the works of research scientists Abbasov Ali, Zeynalov Ibrahim and other authors, national archive documents of the republic, reports and meeting protocols of the Soviets of Workers' Deputies of theExecutive Committees of Yardimli, Masalli, Lankaran, Lerik, Astara and Jalilabad regions, reference to the materials of newspapers and magazines of the period has been referred to. From the comparative analysis of research materials, it is clear that Heydar Aliyev,having professional management experience and was appointed as the head of the republic, built a strategy for the creation and development of the country's economy in a national concept within a short period of time. The constructionof numerous industrial and agricultural facilities in different areas of the republic, the training of talented personnel and their quick appointment to local administrative bodies and the provision of various jobs to the population and the improvement of their material well-being created the basis for the realization of the philosophical ideas of the Great leader Heydar Aliyev.

In the 70s of the 20th century, Heydar Aliyev's strategy of the scientific and theoretical foundations of the economic and social progress of Azerbaijan in the unified national economy of the USSR, which was among the developed countries of the world, was not accidental. His deep and professional statesmanship experience, management and organizational policy along with the economic and social development of Azerbaijan, as well as his purposeful position aimed at national independence, were once again proven in the process of historical

development. From this point of view, studying and researching the characteristics of Heydar Aliyev's first leadership of the republic in 1969-1982 is the issue of utmost importance. First of all, determining the ways to get our country out of the economic and social crisis, at the same time, creating a legal basis for laying the foundation for long-term dynamic development and increasing the attention of the state leadership to Azerbaijan should be evaluated as the result of H. Aliyev's intense and practical activity. Thus, H. Aliyev's strategy covered the issues of distinguishing our country from other allied republics with its economic progress, effectively using the raw material resources of the republic, achieving the wide application of modern techniques and technologies in industry and agriculture, building the basic part of the industry and improving the material well-being of the Azerbaijani people. When analyzing that period, five major decisions affecting the economic and social development of Azerbaijan were made:

- On July 23, 1970, "On measures to develop the national economy of the Azerbaijan SSR".
- On July 25, 1970, "On measures to further develop agriculture of the Azerbaijan SSR".
- On July 9, 1975, "On measures to further intensify agricultural production in the Azerbaijan SSR".
- On July 27, 1976, "On the results of the review of proposals of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan on the development of individual sectors of the republic's industry in 1976-80".
- On February 22, 1979, "On measures to further specialize agricultural production, develop viticulture and wine making in the Azerbaijan SSR" [25, p.4].

Judging by the directions of development of the Azerbaijani economy, it is clear that in the 70s of the 20th century through the organization of the leadership of the republic, in addition to the timely presentation of each issue to government bodies, great and decisive efforts were made to implement them. Thus, the allocation of financial resources to the republic, the honesty of the budget and the organization of control over the timely implementation of the decisions were the main issues. The dynamic increase of industrial and agricultural production, the high level of implementation of plans were the main directions of our economic and political development in the 70s (26, p.15-16).

In 1970 only 22.5% of the total product fell to the share of progressive fields, [1, p.26-27], in 1975 this figure was 24.7%, and in 1980 it was 28% [29]. First of all, the main task was to increase the main industrial areas, replace worn-out equipment in factories with new ones, plan the construction of machinery factories, new heavy industry enterprises in Baku, Sabunchu, Zabrat, etc. and pay more attention to construction works in Baku and republic regions. In those years, the share of science-intensive, technological products in the total domestic income of the republic increased from 0.2% to 26% [24]. One of the main goals of H. Aliyev, who carefully approached the socio-economic development of individual regions of the republic, was to expand construction and improvement works and improve the material well-

being of the population. At the stage of dynamic development of Azerbaijan's economy, the construction of thousands of new educational, cultural, healthcare centers, residential buildings, various production facilities in the republic created conditions for employment of more than 250,000 workers on the eve of independence. Heydar Aliyev, who headed the republic in those years, was able to implement programs that defined the tasks of high socio-economic development. In Astara district a school for 1000 people, 2 kindergartens for 140 people, 4 two-room residential buildings, 4 three-room residential buildings, three-story administrative buildings, 2 buildings of village councils, 3 two-story residential buildings for 16 families, a hospital for 100 people, 2 gas distribution stations, four-story regional communication buildings, a brick factory, a three-room residential house for 4 families in the state farm named after 50th anniversary of Azerbaijan SSR, 1 kindergarten in the Sanjaredi subtropical state farm, 1 stable building for 100 heads of cattle, a 60 m^2 two-room residential building, a fertilizer warehouse with a capacity of 1000 tons at the Communist state farm, 2 residential buildings at the Fioletov state farm, 2 residential houses for 16 families in the city of Astara, 2 administrative buildings of the village council, a 108-bed hotel [2, p. 123-124] were built and commissioned in 1970. In the report issued on January 1, 1971 in addition to the Astara region, in the Lankaran region located in the south-east of our republic the estimated value for the construction of housing and communal services with the area of 2688,38$m^2$and the volume of 15008,8m^3 was 395,63 thousand manats, for cultural and educational constructions-93,27thousand manats, for health care construction-104 thousand manats, for the construction of administrative, public, communal and commercial facilities- 66,57 thousand manats [3, p.67-68, p.100-101]. In the report of the Chairman of Masalli District Executive Committee I. Ismayilov dated July 8, 1970, it is noted that the construction of residential houses numbered 2, 16, 5, as well as 14 one-story and 12 two-story residential buildings was planned in the district [4, p.66- 67]. In 1971 construction works of 5 residential buildings with 16 apartments, 1 residential building with 8 apartments, 2 residential buildings with 4 apartments, 10 residential buildings with 2 apartments, schools for 640, 480 and 320 pupils, 2 village council buildings, a bathhouse capable of bathing 50 people per hour, a vegetable sorting factory were carried out [5, p.28-30]. When analyzing that historical period, the socio-economic changes carried out in Masalli district, which is one of the districts of the southern region, were a direct manifestation of the republic administration's special attention to this region. Thus, in the report of the Masalli District Labor Soviet of Deputies (LSD) Executive Committee dated January 7, 1971, the construction of residential houses for 50 families, the total cost of which is 2791,0thousandmanats, "Modular" builders' houses, 8 industrial buildings, 4 agricultural buildings, 2 residential houses for 12 and 4 families, public buildings, agricultural buildings was planned [6, p.275-281]. In the order signed by the chairman of Masalli District LSD Executive Committee J. Asadov dated July 7, 1972, the construction and improvement works were carried out in Masalli district in the first half of 1972 under the supervision of the

construction-architecture department and the following amount of money was spent on the construction of the below mentioned buildings: two 16-apartment houses, the total cost of which is 246,000 manats, four 4-apartment houses, the total cost of which is 188000manats, one village council building, total cost of which is 31,000 manats, a bathhouse capable of bathing 10 people per hour, with total cost of 10,000 manats, school building for 140 students, with total cost of 293,000 manats, water network, with total cost of 480,000 manats, city gas distribution station and network, with the total cost of 123000 manats (a total of 1790,0thousand manats) [7, p.1-6, p.200-216].

In 1979, houses No. 31, 22, 23, 12, 15, 37, 2, 26 in the city of Baku, a building No. 11 in microdistrict 9 and a building No. 11 in the microdistrict 11 in Sumgait city, a building No. 2 in microdistrict 6 in Nakhchivan, a104-apartment building in U. Hajibeyov Street, blok 3, and a 197-apartment building in Lenin Avenue, 96 in Kirovabad (now Ganja), a tobacco plant in Balakand, in total, 42 buildings in Baku city, 8-in Ganja, 15-in Sumgait, 1-in Khankendi, 7-in Mingachevir, 3-in Nakhchivan, 6 facilities in Baku (total cost - 4135,0thousand manats), 3-in Nakhchivan (total cost – 9,000 manats), 1- in Ganja (total cost – 610000 manats), 1- in Sumgait (total cost – 625,000 manats) and 1- in Stepanakert (total cost 442,000 manats) were built and commissioned [8, p.76-78].

In accordance with the decision of the Council of Ministers and CP of Azerbaijan dated August 10, 1972, at the meeting dated June 26, 1973 of the Zhdanov (now Beylagan) regional education department [9, p.14] a corresponding decision was made regarding the preparation for the 1972-1973 school year. As a result of this decision a primary school was converted into an eight-year school, in addition, 3 school buildings, 3 additional classrooms were built and put into use [10, p.9]. Overall in the republic 59 school buildings with 29,572 places were built and put into use by order of the Ministry of Education, and 64% of the plan for that year was fulfilled [25, p.225]. In the letter dated August 09, 1986 of the Chairman of the Executive Committee of the District Council of People's Deputies (DSPT) of Zhdanov (Beylagan) M.M. Azimov it is stated that by the decision No. 171 dated July 22, 1987 of the Executive Committee DSPT of the Azerbaijan State Construction Works Committee of Zhdanov (Beylagan) 69.45hectares of land in "Dostlug" sheep farm and 13.35hectares of land in the state farm "National Viticulture" is allocated to the construction of individual housing for the families of workers and employees [11, p.57-58]. It is clear from the relevant decisions of the Azerbaijan CP and the Council of Ministers, as well as the decisions of Zhdanov (Beylagan) Executive Committee of DSPT regarding the Zhdanov region, that in accordance with the geographical conditions of the region and for the purpose of improving the material well-being of the population, the allocation of plots of land for the construction of individual housing directly created the need for socio-economic changes in the region. Of course, the important steps taken in this area not only created new economic fields, but also influenced the development of cultural construction works.

The master plan of the city of Sabirabad was given in the document of the State Committee on Construction Works of the Committee of Ministers of the Azerbaijan SSR dated February 3-26, 1978, then discussed and approved by the Republican State Construction Committee on August 18, 1971, and approved by the district Executive Committee dated February 22, 1972. The master plan covers the years 1970-2000. The construction of new facilities in the city of Sabirabad began in 1972 according to the master plan. During these years, a number of cultural and educational facilities, administrative buildings, trade networks and residential houses were built and put into use [11, p.26-27]. It is clear from this that the long-term development program of Sabirabad, which is, from the territorial administrative point of view, one of the relatively small regions of the republic, as well as the intended construction and installation works are highly commendable. In 1971, the Ministry of Agriculture of the Republic of Azerbaijan allocated only 52,3 thousand manats instead of 186,000 manats for the construction of a school in the collective farm "Avrora" of the Sabirabad district, but there were delays in the construction work, and in 1971-1975, at the initiative of the collective farms and state farms, 18 school buildings with 6,988 places and 173 school buildings with 65,488 places were built and put into use [12, p.26].

In the first half of 1973, in the report on the provision of housing and civil constructions in the Tovuz region of the State Architectural and Construction Control Inspectorate, the construction area for 1 facility belonging to the Executive Committee in the residential area of 5080 m^2 (320,000 manats), 1 administrational facility-527 m^2 (105,000 manats) and 1 facility for cultural and educational construction – 925 m^2 (162,4 thousand manats) was planned [13. p.16, p.1]. This had a significant impact on the economic and social development of the Tovuz region, which is one of the western regions of Azerbaijan. At the same time, in the letter No. 103 dated February 3, 1987 of the Chairman of the Executive Committee of the DSPT ofAli-Bayramli (Shirvan) A.A. Abbasov to the State Construction Works Committee of the Azerbaijan SSR, Ali-Bayramli city (with the attached territories of Gazi-Mammad, Mughan, and Haji-Kahramanli settlements) was included in the Ali-Bayramli City Soviet, which was established in 1963. In his letter about determining the borders of the neighboring Sabirabad, Salyan and Shamakhi districts and their Executive Committees, the issues of territorial division with neighboring districts were highlighted [14, p.1]. In his letter sent to Deputy Chairman A. Ismayilov (15, p.58-59), it is indicated that the construction of the "Workhouse" building in the district was built in block 18 of the city.

In the letter dated October 23, 1985 of A. Farzaliyev, Chairman of the Executive Committee of the DSPT of Jabrayil, and in the letter sent to the Deputy Chairman of the Azerbaijan State Construction Works Committee, A. Ismayilov, it is envisaged that the construction of a hotel building with 57 beds in the city of Jabrayil will be carried out based on an individual project [16, p.62]. In the previous years, numerous construction buildings,

hospitals, schools, residential buildings, cultural centers were built and put to use, thus important steps were taken in the economic and social development of the region.

The total cost of 3 educational, 1 healthcare, 1 communal-commercial and administrative buildings built in Yardimli district in 1979 is 198958thousand manats, the total cost of 5 construction facilities is 198958thousand, and the total cost of 5 multi-storey buildings is 198913thousand manats. For the purpose of cultural and educational construction a library with a capacity of 50,000 copies, an 80-seat boarding school building, a 120-bed hospital building with a total cost of 12615thousand manats, a 320-seat school building, a 300-ton tobacco collection point were built and put into use [17, p.4-7]. According to the information on the status of major construction works carried out in Yardimli district in 1980, a hospital costing 12615thousand manats, an administrative building for the State Security Committee worth 315,000 manats, a boarding school with 80 places, barns for 100 (total cost 8,196 manats) and 200 (total the cost of 10,675 manats) heads of livestock on state farms and other constructions were carried out [18, p.163-164]. Although the planning and construction works in the mountainous area was a fact, it should be noted as one of the important issues to evaluate the attention paid to it at a certain level.

In the letter of the chairman of the Executive Committee of the DSPT of Ali- Bayramlı A.A. Abbasov's dated February 3, 1987, No. 103, written to the State Construction Works Committee of the Azerbaijan SSR, it was stated that the Ali-Bayramli City Council was established in 1963. According to the letter on defining the borders of the neighboring Sabirabad, Salyan and Shamakhi districts based on the territories of Gazi-Mammad, Mugan, Haji-Kahramanli settlements, it became necessary to resolve the territory designation of the districts as an important issue.

The planning and implementation of construction and improvement works in the south-eastern, north-western and central regions of the republic were not accidental. The country administration's attention to determining the economic and social dynamics of the regions can be seen more precisely in the table below.

For 1976:			
1	Jalilabad – shopping center	11	Bakery in Sheki
2	Brick factory	12	Tobacco processing plant in Sheki
3	Astara tea factory No. 2	13	100-seat cinema in Naftalan
4	Astara department store	14	"Naftalan" sanatorium building
5	300-seat cinema in Astara	15	120-bed hospital in Agdam
6	120-bed hospital in Jalilabad	16	50-apartment house in Naftalan
7	State Bank building in Lankaran	17	50-apartment house with a shop in Naftalan
8	Central low-pressure gas base in Barda	18	120-bed hospital in Qakh

9	School for 1170 students in Yevlakh city	19	Fruit ware house in Zagatala
10	12-apartment house in Yevlakh city	20	Pig farm for 1800 heads in Ali Bayramli

Note: compiled based on archival materials [19, p.62-6]).

In the 70s, in various regions of the republic, especially in Zardab, 9 facilities in the residential area belonging to the executive committee of 6534 m^2 (410,7 thousand manats), 2 facilities belonging to the executive committee - 120,0 m^2 (10.000 manats) and 8 facilities for cultural and educational constructions - 17956,0 m^2 (668.977 manats) were planned (20, p.1). 17-30 on June 17-30, 1975, based on the inspections conducted by the Construction Inspectorate of the Soviet of Ministers of the Azerbaijan SSR on the construction works, a 140-seat kindergarten in the city of Pushkin (Bilasuvar), a 192-seat school in the village of Tazakend of the region, a 480-seat school in the village of Askarabad, residential houses No. 6, 7, 8, 9 in Pushkin's Chicken Factory settlement, a 140-seat kindergarten in Jalilabad city, Jalilabad Trade Center and a 120-bed hospital, a 624-seat school in Hasanli village of Masalli district ("Happy Life" state farm), a 624-seat school in Kotanli village ("Communism Road ") and 624-seat school in the village of Kanarmesha of Lankaran region (state farm named after B. Abbasov) were constructed [21, p.85-89, p.1-6].

The report of the State Committee on Construction of the Council of Ministers of Azerbaijan dated June 22-December 28, 1977 mentions the planning of construction facilities in the republic in 1975 in the following order.

The place of construction	Years of beginning and end of construction	Name	Power	Processing during harvest
Canning factory in Lankaran	1970-75	Vegetable and fruit plant	50 mlnjars	April
Bakery in Baku	1969-75	Bread products	76t/day	May
Absheron dairy in Ramana village	1973-75	Cattle	800 heads	May
Sumgayit Organic Products Plant	1968-75	Sulfuric acid	12 thousand tons	August
Sumgait Super phosphate plant	1973-75		450 thousand tons	June
Winery in the state farm	1968-75	Grape	20 thousand	August

named after H. Hajiyev, Agdam region		processing	tons	
Winery in Jalilabad region "Baku Worker" winemaking state farm	1968-75	Grape processing	10 thousand tons	August
Winery in the winemaking state farm named after M. Huseynov, Gazakh region	1972-75	Grape processing	10 thousand tons	August
A winery in Karabakh winemaking state farm, Aghdam region	1973-75	Grape processing	10 thousand tons	August
NKAR Mardakert district Leninabad winery state farm	1971-75	Grape processing	10 thousand tons	August
Sumgait chlorine products production plant	1973-75	Oily chlorine	73 thousand tons	August
		Rubber soda	72 thousand tons	
Feed processing plant at Kizlyar station	1968-75		300t/day	October
Apsheron state pig farm	172-76	Pig feed	24 thousand tons	November
Machine-building plant named after Dzerzhinsky	1967-75	Oil products equipment	6,2 mln. tons	November
BNZ oil discharge facility in the name of KP XX congress	1972-75	Oil discharge	6,2 mln. manats	November
Nakhchivan chicken factory	1972-75	Laying hen	50 thousand pieces	October
Oil refining in Baku	1971-75	Reserve capacity of seaports	250 m^2area	November
Kirovabad lime processing plant	1975-75	Elevator	18 tons	November
Reservoir with main canal on Tartarchay	1965-75	reservoir coverage	2,7 t/ha	
Air conditioning plant	1973-75	Main Corps Square	89 thousand m^2	25 December

Window-doorblock	1973-75		600t/m^2-500t.m^2	December
Brick	1973-75		10 thousand pieces	December
Brick factory in Nakhchivan	1973-75			

Note: compiled based on archival materials [22, p.20-23].

In the 70s of the last century, the dynamic and efficient development of the country's economy in the Azerbaijan SSR was directly related to the increase in capital investment allocated to the national economy. Changing the structure of the national economy in various fields and areas in the republic in a dynamic form, including the material and natural resources of the regions in the production cycle, launching dozens of new plants, factories and other enterprises, as a result of it, putting social and cultural objects into use confirmed the result of changes that took place in construction, which is one of the fundamental areas of material production, by the above mentioned facts.

One of the main achievements in the comprehensive development of the republic's economy were the elimination of socio-economic differences in the regions. As a result, conditions were created for the potential development of each region. In the process of regional economic organization in our country brought to relative density in the country. In a short period of time, there were significant changes in the dynamics of cities, their number reached 69, and the number of urban-type settlements was 112. Among them, in regional areas that function as main cultural and economic cities of different regions such as, Sumgayit, Ganja, Mingachevir, Sheki, Nakhchivan, Lankaran, Yevlakh, Ali-Bayramli, Khankend and regional centers of Nakhchivan MSSR in order to further improve the material well-being of the population, the construction of numerous buildings and civil objects was characterized as one of the most necessary factors. This can be seen in the table below based on archival materials:

Cities of the republic	Number of residential houses	Area- m^2	Number of civilian facilities	Area-m^2
Sumgayit city	59	101,741	10	35,917
Lankaran city	4	9,032	9	24.731
Kirovabad city	17	5,3	9	28,3
Mingachevir city	17	68,2	6	11,8
Naxchıvan MSSR	11	37,695	25	56,202
Nagorno-Karabakh Autonomous Region	23	61,036	20	29,668

Other cities	101	74,3	137	304,7
Total:	383	1270,532	326	1045,049

Note: compiled based on archival materials [23, p.9].

During the leadership of Heydar Aliyev to the republic in 1969-1982 more than 32 billion rubles were invested in the economy of Azerbaijan. It was no coincidence that more than 250 new plants, factories and enterprises of various purposes were built and put into use, and 350 products were exported to more than 65 countries of the world. The budget allocated from the Union state for the republic and the fact that H. Aliyev himself led the process was considered as a necessary fact. In the 1970s and 1980s, the volume of public product and national income increased by 2.1 times, labor productivity by 67%, and stock yield by 26.4%. In 1971-1975, the total public product in all spheres of Azerbaijan's economy increased by 44 percent, the total volume of national income by 39 percent, and 76 percent of the increase in industrial production was achieved through an increase in the labor force [29].

In 1970-1985, according to the results of all sectors of Azerbaijan's economy, the production of national income in the republic increased by 2.6 times, the value of the main production funds by 2.7 times, and the volume of the total product of industry by 2.8 times. In this regard, the fact that the number of large industrial enterprises built in the republic in a short time (204) was up to 85% of the total amount of all large industrial enterprises (239) created in the previous 50 years is particularly significant [27, p.56]. In general, as a result of the achievements in the economy of Azerbaijan during this period, the foundation of potential development in this field was laid with the creation of ten economic regions that differ from each other in different qualities according to their local natural and economic opportunities and demand.

Today, the strategic ideas of our great leader Heydar Aliyev are realized in the practical activities of the President of the Republic of Azerbaijan IlhamAliyev. In accordance with the decree of the President of the Republic of Azerbaijan IlhamAliyev dated January 29, 2019 on the approval of the "Program for the socio-economic development of regions of the Republic of Azerbaijan for 2019-2023", during the years 2004-2018, when the state programs were implemented gross domestic product increased by 3.3 times, including 2.8 times in the non-oil sector, 2.6 times in industry, and 1.7 times in agriculture [28], which once again proves that the dynamic development of the republic is also to achieve economic and social development by effectively using the natural resources of the regions, change the infrastructure of the regions, constantly improve the financial condition of the population based on job security. In the report of the head of Lankaran City Executive Power, Taleh Garashov, "On the work done in the field of socio-economic development of the Lankaran district in 2018 and the tasks arising from the speech of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev at the meeting of the Cabinet of Ministers dedicated to the results of the last year" noting the changes in his political,

economic and cultural life, he showed that during the year, the total output of the region increased by 1.1 percent and amounted to 450,9 million manats. 146,5million investments to the development of the economy and the social sphere, uninterrupted supply of electricity and gas to the population, the reconstruction of the city's water and sewage system, installation of 110/35/10 kV Lankaran-2 substation with 2X2 MVA power in the region by "Azerishiq" OJSC, installation of 196,000 meters long SIP cable line, 1,237 SMART cards, 7,638 electronic meters, installation of 7 new power transformers, complete gasification of Haftoni settlement, Khanligli, Shovu, Mollakand, Tangivan, Siyabli and Ashla villages , in total, supply of new natural gas to 21 settlements, 73 thousand tons of vegetables, 3387 tons of rice, 2103 tons of grain, 3985 tons of potatoes, 18,2thousand tons of fruits, 278 tons of tea, 6746 tons of meat, 35.000 tons of milk, 18,9 million eggs etc. (30) are examples of the progress and prosperity of our country's economy.

Conclusion

- Based on the conducted scientific research, the following conclusions can be reached by analyzing the main directions of the professional management of Azerbaijan in the 70s and 80s of the 20th century, especially the Great leader Heydar Aliyev;

-The attitude of the union state to the social, political and economic life of the union republic, the centralization of economic management in the regions;

-During the years of Soviet rule, uneven attention was paid to national remote areas and individual regions and these areas were considered as a source of raw materials for the union;

- The low socio-economic and public status of the republic, the implementation of economic management by non-professional personnel and finally the creation of objective and subjective conditions for the progress of our country;

-Accepting the importance of the policy of appointing new leaders to the allied republics in accordance with the necessity of fundamental personnel changes in the central apparatus;

-Revitalization of regions according to H.Aliyev's philosophical management in the republic, taking effective and progressive steps for dynamic development, here the re-establishment of the governance mechanism and the existanceof economic, social and the emergence of certain specific characteristics in the development of taking practical measures in the direction of improving the state of material well-being of the population by increasing the abilities of the population;

-Determination and approval of period allocations from the state budget for the planning and material resources of industrial, agricultural, construction facilities ib certain areas of the republics;

-It is a clear example of the philosophical ideas of Great leader Heydar Aliyev that the construction of numerous important industrial and agricultural facilities in different parts of the republic for the restoration of our national state independence and the opportunities that will serve the national interest from those enterprises.

Today the strategic ideas of our Great leader Heydar Aliyev are realized in the practical activities of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. Consecutively, in the decree of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev on January 29, 2019 on the approval of the State Program for the Socio-Economic Development of the Regions of the Republic of Azerbaijan in 2019-2023, the gross domestic product during the years 2004-2008, when the state programs were implemented, was 3.3, including the 2.8-fold increase in the non-oil sector, 2.6-fold increase in industry and 1.7-fold increase in agriculture proves once again that the dynamic development of the republic is also the achievement of economic and social development by effectively using the natural resources of regions, to change the infrastructure of the regions, to constantly improve the financial condition of the population based on job security. As a result of the rise of the dynamic potencial of the Republic of Azerbaijan, under the leadership of the President of the Azerbaijan, Commander-in-chief Ilham Aliyev, who is worthy follower of the Great leader H. Aliyev, our Victorious Army won a Victory over the Armenian vandals and our native and ancient lands were liberated forever. Thus, Heydar Aliyev's wise and ultimately policy, which ensured the development of Azerbaijan's economy towards independence, on the one hand, left the union republics behind in a short period of time, and on the other hand, created the foundation of our national economy. The dynamic changes that took place in the Azerbaijani society in the 1970s and 1980s and the economic and social development of our country remain a historical reality. It is as a result of this strategic policy that Azerbaijan was in the main position in the direction of accelerating the process of the decline and fall of the USSR, and the historical socio-political basis for the restoration of national state independence was soon created in the allied republics. In order to restore and strengthen our independence, the main task facing the state of Azerbaijan is to create social and political stability in our country. Despite the displacement of a million of our compatriots from the territory of the aggressor Republic of Armenia, the occupation of Nagorno-Karabakh and its surrounding territories, as well as the almost thirty-year Armenian rule here, the unity of the people, the army and the Commander-in-Chief, President of the Republic IlhamAliyev wrote a new page in world history. In response to the successive provocations committed by the Republic of Armenia Azerbaijan has restored its territorial integrity and independence by achieving victory and liberating our lands from occupation in the 44-day war in September-October 2020 and September 19, 2023. The people of Azerbaijan are sure that H. Aliyev's strategic policy will always be realized in the socio-economic, socio-political, military and international system of relations of our country.

References

1. Abbasov A. (2001) The stage of Heydar Aliyev in the development of the economy of Azerbaijan // Materials of the scientific-theoretical conference dedicated to the 32-year leadership period of H. Aliyev, the great savior of the people, and the 10th anniversary of Azerbaijan's independence. Baku
2. "Azerbaijan" newspaper, (2008) April 24.
3. "Communist" newspaper, (1981) January 30.
4. Economy of Azerbaijan. (1998) Baku, Agrydagh, p. 400
5. "Lankaran" newspaper, (2019) February 5.
6. Materials of the XXX Congress of the Communist Party of Azerbaijan. (1982) Baku, Azernashr, p.597
7. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p.4, sh.120, p.123-124.
8. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p. 4, sh.120, p.67-68, p.100-101.
9. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p. 4, sh.119, p. 66-67
10. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p. 4, sh.130, p. 28-30.
11. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p. 4, sh. 284-289, p. 275-286
12. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p. 4, sh.284-289, p. 275-286
13. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p. 4, sh.243, p.76-78, p. 9.
14. National State Archive fund of the Republic of Azerbaijan, list 2941, case 14, p. 26, sh.14
15. National State Archive fund of the Republic of Azerbaijan, list 2941, case 14, 3695, sh. 9
16. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p.7, sh. 822, p.57-58
17. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p.4, sh. 212, p.26-27.
18. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p.4, sh.150, p.16, p.1
19. National Archive fund of Azerbaijan, list 30, sh.823, p.1.
20. National Archive fund of Azerbaijan, list 30, p.7, sh.819, p.58-59.
21. National Archive fund of Azerbaijan, list 30, p.7, sh.819, p.62.
22. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p.4, sh.228, p.4-7.
23. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p.4, sh.261, p.163-164
24. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p.4, sh. 193, p.62-64.
25. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p.4, sh.150, p.16, p.1.
26. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p.4, sh.183, p.85-89, s. 1-6.
27. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p.4, sh. 208, p. 20-23
28. National Archive fund of Azerbaijan, list 3026, p.4, sh.208, p.93.
29. State Archive fund of the Republic of Azerbaijan, list 2941, 14, case 34, sh.26-27
30. Zeynalov I. (1996) Economic and social development of Azerbaijan (70s-80s). Baku, BSU publishing house, p.312

Гейдар Алиев и развитие экономики Азербайджана (на основании примеров строительно-благоустройственных работ)

Ракиф Ибадов
Лянкяранский государственный университет, Лянкяран, Азербайджан

В соответствии с научно-теоретическими основами динамического развития экономики Азербайджана, социально-экономическое развитие нашей страны 70-х годов XX столетия реализовано под руководством и организаторством общенационального лидера Гейдара Алиева. На основе анализа прошлого исторического периода, основа национальной экономики обусловлена стратегическими целями.
Анализ и исследование строительно- благоустройственных работ тех лет, являющихся одним из основных областей экономики, является актуальным и на сегодняшний день.
Ключевые слова: интеграция, рентабельность, регион, механизм управления, динамика экономики

Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı (tikinti abadlıq işləri nümunəsində)

Rakif İbadov
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik inkişafının elmi və nəzəri əsaslarına uyğun olaraq XX əsrin 70-ci illərində ölkəmizin iqtisadi-sosial istiqamətli sahələrinin tərəqqisi Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə və təşkilatçılığı ilə reallaşmışdır. Ötən tarixi dövrün təhlilinə nəzər saldıqda aydın olur ki, milli iqtisadiyyatımızın təməlinin yaradılması strateji məqsədlərdən irəli gəlmişdir. Məhz həmin illərdə iqtisadiyyatın əsas sahələrindən biri olan tikinti-abadlıq işlərinin araşdırılması və təhlili bu gün aktuallıq kəsb edir. Bu baxımdan aparılan tədqiqat işi məqsədəuyğundur.
Açar sözlər: inteqrasiya, rentabellik, region, idarəetmə mexanizmi, iqtisadiyyatın dinamikası

Daxil oldu: 14.10.2024 Çap edildi: 27.12.2024

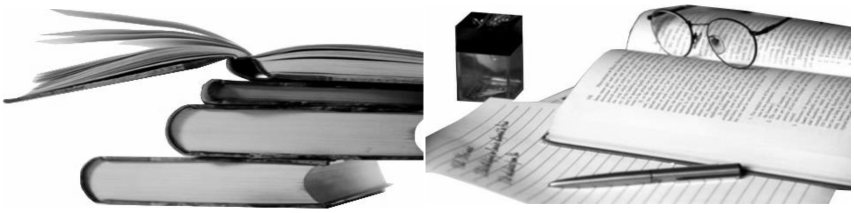

Elmi xəbərlər jurnalı Lənkəran Dövlət Universitetinin
mətbəəsində çap olunmuşdur.
Jurnal İNDEKS COPERNİCUS və ERIH PLUS bazalarına daxildir.

Yığıma verilmişdir: 14.10.2024

Çapa imzalanmışdır: 27.12.2024

Kağızın formatı: $60 \times 84^{1/8}$
Çap vərəqi: 4,25 c.v., tiraj: 100

Ünvan: Az 4200, Lənkəran şəhəri, General Həzi Aslanov xiyabanı 50
e-mail: elmi_meqale@lsu.edu.az
www.lsu.edu.az